

9 Kulturfria instrument – finns sådana hybrider?

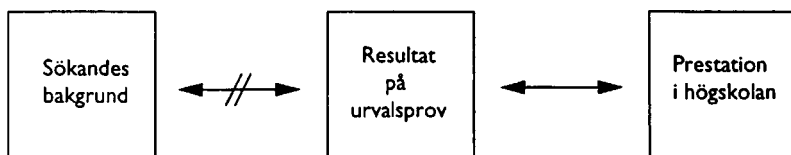
Allan Svensson

Med nuvarande urvalssystem antas till de längre tekniska och naturvetenskapliga utbildningarna en mindre andel ur socialgrupp III är vad som skulle kunna förväntas. Kvinnornas andel av de antagna till dessa utbildningar står i proportion till deras andel av N- och T-linjerna i gymnasieskolan. Om det nya betygssystemet på sikt inte kan användas utan högskoleprovet kommer att utgöra det huvudsakliga urvalsinstrumentet kan kvinnornas möjlighet att konkurrera om de attraktiva platserna försämrats än mer. I stället kan antagning i flera steg vara en alternativ modell.

Är det möjligt att åstadkomma socialt och könsmässigt neutrala urvalsinstrument? Vad skulle hända med den sociala rekryteringen och mäns respektive kvinnors möjligheter om specialinriktade test och intervjuer började användas i stor skala?

Frågan i huvudrubriken har två stora förtjänster. Formuleringen är klatschig (jag har inte hittat på den själv) och frågan är lätt att besvara - med ett tveklöst NEJ.

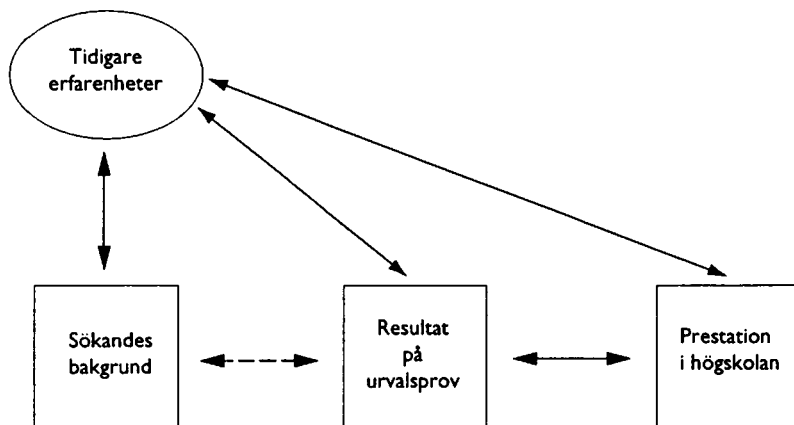
Jag skall dock kortfattat redogöra för, varför sådana hybrider ej existerar och sedan ägna mig åt en av underrubrikerna - den som handlar om specialinriktade test och intervjuer. Vi börjar med att betrakta figur 1.

Figur 1. Resultaten på högskoleprovet samvarierar med prestationerna i högskolan men ej med de sökandes bakgrund

Vad man skulle önska är ett urvalsinstrument, vars resultat har klara samband med prestationerna i högskolan. Däremot bör det inte finnas några samband mellan resultaten på urvalsprovet och de sökandes bakgrund i form av kön och socialgruppsstillhörighet.

Svårigheterna uppstår genom att det finns starka samband mellan de sökandes tidigare erfarenheter - i form av tidigare skolprestationer och genomgången gymnasieutbildning - och deras bakgrund. Dessa tidigare erfarenheter är också mycket betydelsefulla för hur man lyckas i högskolan. Vill man ha ett urvalsinstrument som korrelerar med resultaten i högskolan, får man följaktligen också höga samband mellan urvalsinstrumentet och de sökandes bakgrund. Resonemangt åskådliggörs i figur 2.

Figur 2. Tidigare erfarenheter samvarierar såväl med de sökandes bakgrund, resultaten på urvalsinstrument som prestationerna i högskolan, vilket också ger upphov till samband mellan bakgrund och provresultat.

Låt oss då ställa frågan så här - finns det några mera påtagliga samband mellan kön respektive social bakgrund om man kontrollerar för tidigare erfarenheter i form av genomgången gymnasieutbildning. Jag väljer de elever som genomgått N- eller T-linjen. Varför just dessa? Jo, eleverna från dessa linjer erhåller de högsta resultaten på högskoleprovet (Stage, 1993). Härtill kommer att de har den bredaste kompetensen och kan direkt söka till de högskoleutbildningar, som i allmänhet tillhör de mest eftersökta.

I tabell 1 visas hur stor andel av dem som är födda 1972, som fullföljt dessa linjer. Materialet är hämtat från UGU-projektet, ett longitudinellt forskningsprojekt, där det finns utförlig information om stora och riksrepresentativa stickprov av elever (Härnqvist et al., 1994).

Tabell 1. Den procentuella andelen som genomgått N- eller T-linjen bland samtliga män och kvinnor från olika socialgrupper.

Kön	Socialgrupp			Samtliga
	1	2	3	
Män	45	24	9	22
Kvinnor	21	11	5	11
Män och kvinnor	33	18	7	17

Anm. I den socialgruppsindelning som används särhålls följande tre grupper:

1. Högre tjänstemän och storföretagare
2. Övriga tjänstemän och småföretagare
3. Arbetare

Som man kan se av tabellen finns det betydande skillnader såväl mellan könen som mellan socialgrupperna, vad gäller valet av gymnasieskolans N- eller T-linje. Sålunda är det *inom* varje socialgrupp ungefär dubbelt så stor andel bland männen som gjort detta. Skillnaderna *mellan* socialgrupperna är än större - bland eleverna från grupp 1 är det var tredje som skaffat sig den aktuella utbildningen jämfört med var femtonde från grupp 3, d.v.s. sannolikheten är fem gånger högre om man kommer från grupp 1. De adderade effekterna av kön och socialgrupp gör att skillnaderna mellan män från grupp 1 och kvinnor från grupp 3 blir mycket stora - nästan varannan av de förra jämfört med endast var tjugonde av de senare har genomgått naturvetenskaplig eller teknisk linje.

Finns det då några skillnader med avseende på högskolestudier mellan dem som fullföljt N- eller T-linjen? Granskar vi dem, som fram till 22 års ålder påbörjat någon form av NT-utbildning inom högskolan, har drygt hälften gjort detta. Här uppstår det dock *ingen ytterligare skärpning av den könsmissiga och sociala selektionen*. Inom alla undergrupper sker nämligen en halvering av respektive andelar. Jämför man t.ex. elever från grupp 1 och grupp 3 är det således 18 procent av de förra och 4 procent av de senare som går vidare till en NT-utbildning i högskolan - fortfarande är alltså oddsen ungefär fem mot ett (tabell 2).

Tabell 2. Den procentuella andelen som påbörjat någon typ av naturvetenskapliga eller tekniska utbildningar i högskolan bland samtliga män och kvinnor från olika socialgrupper.

Kön	Socialgrupp			Samtliga
	1	2	3	
Mä	22	13	5	12
Kvinnor	12	6	2	6
Män och kvinnor	18	9	4	9

De uppgifter som presenteras i tabell 2 tyder inte på att urvalet till högskolan missgynnade kvinnor eller elever från lägre socialgrupper - under förutsättning att de skaffat sig "rätt" gymnasieutbildning. Vad som krävs är alltså inte förändringar av högskoleprovet. Däremot behöver rekryteringen till NT-utbildningarna i gymnasieskolan förändras. Detta är dock en fråga som jag ej går närmare in på i detta sammanhang utan hänvisar i stället till tidigare gjord undersökning (Svensson, 1995a).

Att högskoleprovet inte skulle behöva förändras, för att säkra en rättvisare fördelning av platserna i högskolan, är dock en sanning med modifikationer. Hittills har vi granskat de NT-elever som har påbörjat *någon typ* av naturvetenskapliga eller tekniska utbildningar i högskolan. Vad händer om vi endast ser till dem som påbörjat *de längre och mer eftersökta utbildningarna*, t.ex. läkar- och civilingenjörsutbildningarna? Svaret finns i tabell 3.

Tabell 3. Den procentuella andelen som påbörjat längre naturvetenskapliga eller tekniska utbildningar i högskolan bland samtliga män och kvinnor från olika socialgrupper.

Kön	Socialgrupp			Samtliga
	1	2	3	
Män	13	5	2	5
Kvinnor	8	3	1	3
Män och kvinnor	11	4	1	4

Om vi endast betraktar de elever som satsat på en längre högskoleutbildning med NT-inriktning, sker totalt sett en ny halvering. Denna slår ganska jämnt vad gäller män och kvinnor - cirka varannan av vardera könet som valt en

NT-utbildning i högskolan har valt en längre sådan. Däremot kan man konstatera *en ökad social snedrekrytering*. Skillnaderna mellan grupp 1 och 3 växer och sannolikheten är nu tio gånger högre att man skall få en avancerad teknisk eller naturvetenskaplig högskoleutbildning, om man tillhör grupp 1.

Ytterligare en omständighet bör nämnas. De elever som ingår i denna undersökning kunde söka in på högskoleprov eller betyg från gymnasieskolan. De förra gynnar männen och de senare kvinnorna, såtillvida att männen har ett högre medeltal på högskoleprovet, medan kvinnorna uppvisar högre medelbetyg från gymnasieskolan (Reuterberg et al, 1992, s 22).

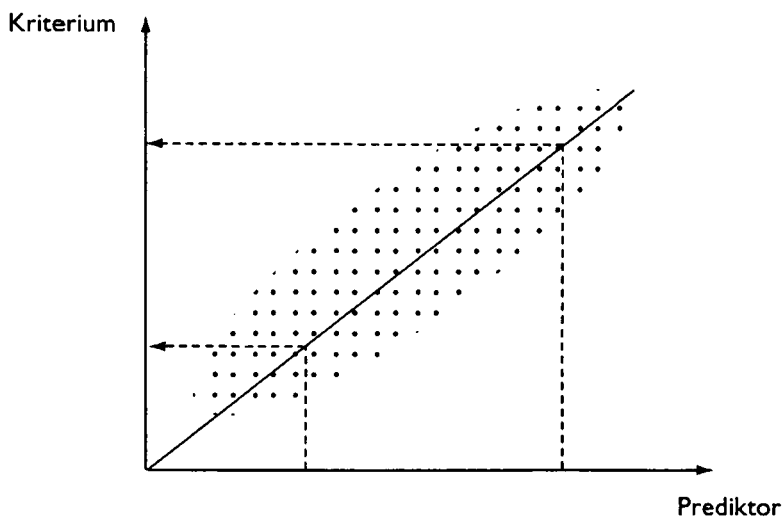
De betyg som undersökningsdeltagarna erhöll var s.k. relativa betyg. Dessa kommer inom kort att ersättas med målrelaterade betyg. Enligt ett förslag från Utbildningsdepartementet är det tänkt att även dessa skall fungera som urvalsinstrument. Detta framgår klart av följande uttalande:

"Enligt arbetsgruppens bedömning bör - utan att ogrundade jämförelser görs med tidigare system - det nya betygssystemet mycket väl kunna användas i högskoleurvalet. Detta bör även i fortsättningen vara den viktigaste urvalsgrunden."
(Utbildningsdepartementet, 1995a, s 41).

Enligt min bedömning är det dock ytterst tveksamt om de målrelaterade betygen kan fungera i urvalssammanhang. Orsaken till denna tveksamhet är den bristande jämförbarheten mellan betyg satta av olika lärare samt risken för betygsinflation - bland annat kommer ju s.k. konkurrenskomplettering att tillåtas i det nya systemet. För en utförlig diskussion i denna fråga hänvisa till Wedman (1995) och Svensson (1995b).

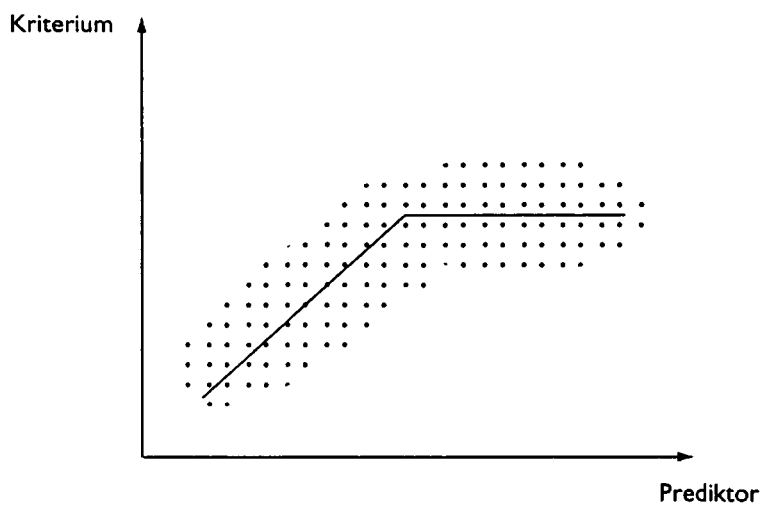
Om mina farhågor besannas skulle enbart högskoleprovet återstå som urvalsinstrument - i varje fall till de mer eftersökta högskoleutbildningarna. Detta skulle i sin tur innebära att kvinnornas möjligheter att få tillträde hit avsevärt minskas. Vid en sådan situation skulle jag vilja tala för användningen av specialinriktade test och intervjuer.

Innan jag närmare beskriver hur dessa skulle kunna genomföras, skall vi granska några figurer. I figur 3 visas grafiskt hur förhållande mellan en prediktor (poäng på högskoleprovet) och ett kriterium (studieframgång i högskolan) ser ut då korrelationskoefficienten är relativt hög - cirka 0.60 - och sambandet *linjärt*. Det senare innebär att ett tillskott i provpoäng i allmänhet åtföljs av en något bättre prestation i högskolan.

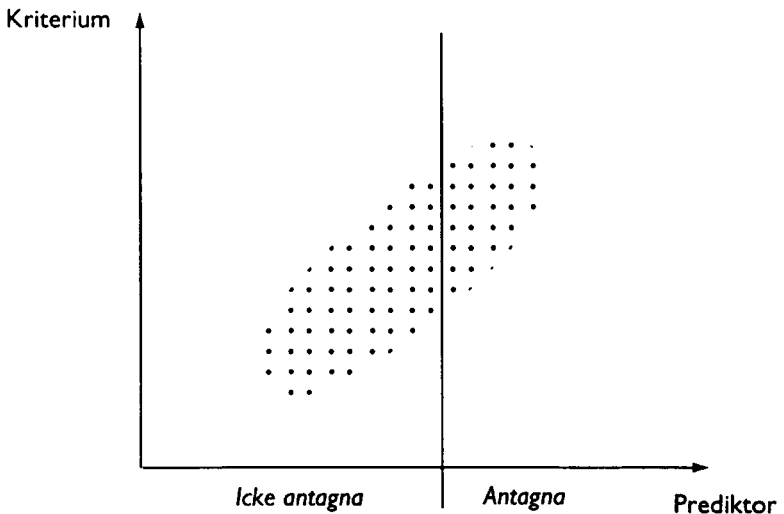
Figur 3. Ett linjärt samband mellan prediktor och kriterium.

Figur 4 åskådliggör ett *icke linjärt* samband, d.v.s. att studieprestationen i genomsnitt förbättras upp till en viss provpoäng, men att en ytterligare ökning av provpoängen inte ger något systematiskt tillskott i studieframgång. Om man kan konstatera ett icke linjärt samband, innebär det således att en extremt hög poäng på högskoleprovet ej har bättre prognosvärde än en något lägre.

Figur 4. Ett icke linjärt samband mellan prediktor och kriterium.

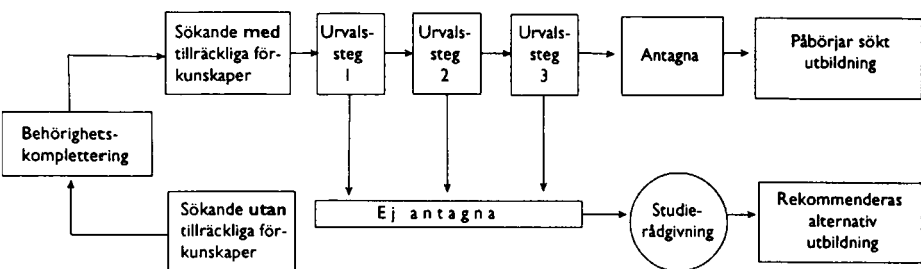
Figur 5 slutligen visar fenomenet *beskuren spridning*, d.v.s. att det råder ett relativt starkt samband mellan prediktor och kriterium, men på grund av att man endast antar dem som ligger över en viss nivå, kan sambandet mellan resultatet på provet och prestationerna i högskolan bli mycket lågt eller t.o.m. obefintligt. Problemet med beskuren spridning i prediktorn växer, ju mindre andel av de sökande som antas till en utbildning.

Figur 5. Sambandet mellan prediktor och kriterium reduceras genom att endast de över ett visst värde i prediktorn väljs ut.

Om sådana förhållanden som illustrerats i figur 4 eller 5 råder, skulle jag föreslå att man går över till ett stegvis antagningsförfarande, varvid högskoleprovet kompletteras med specialinriktade test och eventuellt med intervjuer.

I ett första steg används högskoleprovet som urvalsinstrument. Härfter låter man ett relativt stort antal sökande få gå vidare till ett andra steg, där särskilda konstruerade test sätts in. Så kunde man exempelvis vid urvalet till civilingenjörsutbildningarna välja prov av matematisk karaktär och vid urvalet till vissa humanistiska utbildningar s.k. produktiva prov (uppsatser). Till de mest eftersökta utbildningarna kan man dessutom tänka sig ett tredje steg, varvid noggrant strukturerade intervjuer får bli det avgörande urvalsmåttet. Det skisserade förslaget åskådliggörs i figur 6.

Figur 6. Förslag till nytt antagningsförfarande.

Vilka vinster skulle detta förfarande kunna ge?

1. I och med att högskoleprovet kompletteras med urvalsinstrument som mäter delvis andra förmågor än allmän studielämplighet - förmågor som är av speciell vikt för den sökta utbildningen bör den prognostiska validiteten förbättras. Detta borde i sin tur innebära att studietiderna förkortas och antalet studieavbrott minskar. För närvarande är situationen i dessa avseenden ingalunda tillfredsställande. Så t.ex. var det knappt 60 procent av dem som påbörjade en utbildning till civilingenjör i slutet av 80-talet som avlagt examen efter sju år (Statistiska centralbyrån, 1995).
2. Sökande med god studiebegåvning, men som av andra skäl är mindre lämpade för en viss utbildning och det yrke som utbildningen syftar till, kan stoppas innan de förspiller tid och resurser på en mindre lyckad karriär.
3. Enligt en nyligen gjord undersökning upplever många sökande det nuvarande systemet som opersonligt och byråkratiskt (Utbildningsdepartementet, 1995b). Genom att tillämpa det föreslagna systemet torde dessa negativa attityder elimineras.
4. Man erhåller en hel del information även om de sökande som ej antas. Denna borde kunna ligga till grund för någon form av studievägledning, där de icke antagna får råd och upplysningar om alternativa utbildningar.

Vilka konsekvenser skulle detta urvalsförfarande få för kvinnor och elever från lägre socialgrupper?

Här är jag inte helt säker - men resultaten kommer troligen att variera från en utbildning till en annan. Jag tror således inte, att det skulle missgynna dessa kategorier vid antagningen till en av de mest eftersökta utbildningarna, läkarutbildningen. Erfarenheter från en liknade antagningsprocedur vid Karolinska institutet i Stockholm visar nämligen att de grupper som hittills varit underrepresenterade snarast har gynnats av den nya typen av antagning (Åberg, 1995).

Vad gäller de högre tekniska utbildningarna är jag mer tveksam - vissa erfarenheter från den speciella provantagningen till arkitektutbildningen tyder på ökad snedrekrytering. Å andra sidan hörde jag nyligen rektorn för Chalmers tekniska högskola med kraft framhålla hur viktigt det är, att dagens civilingenjörer inte enbart intresserar sig för tekniska frågor utan även för samhällsvetenskap och humaniora - något som satt spår i utbildningen vid högskolan. (Sjöberg, 1996). Vidare påpekade han vikten av, att teknikerna inte isolerar sig utan tar del av kultur- och samhällslivet, samt nödvändigheten av att de måste kunna samarbeta med människor med olika erfarenheter och från skilda miljöer. Möjligen kan denna programförklaring tyda på, att man vid de tekniska högskolorna nu blivit mer angelägna om att bredda sitt rekryteringsunderlag - något som den föreslagna urvalsmodellen möjliggör.

Avslutningsvis vill jag dock poängtera att den föreslagna urvalsmodellen, liksom urval till högskolan överhuvudtaget, måhända får en förhållandevis blygsam betydelse framöver - det stora problemet kan i stället bli att förmå tillräckligt många ungdomar att söka sig till högre utbildning.

Referenser:

Härnqvist, K., Emanuelsson, I., Reuterberg, S-E. & Svensson, A. (1994). Dokumentation av projektet "Utvärdering genom uppföljning".

Rapporter från Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet. 1994:03.

Reuterberg, S-E., Westerlund, A. & Gustafsson, J-E. (1992). Beror gruppskillnaderna på tidigare selektion i utbildningssystemet? I *Betyg och högskoleprov för män och kvinnor*. UHÄ-rapport 1992:3.

SCB (1995) Universitet och högskolor. Grundutbildning: Genomströmning. Resultat t.o.m. 1993/94. *Statistiska meddelanden U20 SM 9502*.

Sjöberg, A. (1996). Tal vid Chalmers examensceremoni för civilingenjörer i Göteborgs Konserthus, 21 januari 1996.

Stage, C. (1993). Gender differences on the SweSAT. A review of studies since 1975. *Educational Measurement 1993:7*. Department of Education. University of Umeå.

Svensson, A. (1995a). Att välja eller välja bort naturvetenskap och teknik. Skolverket & VHS: *NOT-häfte nr 3* 1995.

Svensson, A. (1995b). Kommentar till Ingemar Wedmans uppsats. I *RUT-93. Arbetsrapport nr 3*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Utbildningsdepartementet (1995a). *Gymnasieskolan - en bred grund för högskolan*. Ds 1995:56.

Utbildningsdepartementet (1995b). Antagningen i praktiken. *RUT-93: Arbetsrapport nr 4*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Wedman, I. (1995). Studieframgång, prov och betyg. I *RUT-93. Arbetsrapport nr 3*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Åberg, H. (1995). Kommentar till Carl Holmbergs uppsats. I *RUT-93. Arbetsrapport nr 3*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.